

سرائیکی لغت نویسی..... ارتقائی جائزہ

Long

ماہرین آہدن جو کہیں وی مکمل زبان کوں انہاں کا چھیاں نال کھیا

دیندے۔ اے جو:

- (i) کیا اوندی گرامر موجود ہے؟
- (ii) کیا اوں زبان وچ اکھاٹاں دا ذخیرہ مذقون تھی چکے؟
- (iii) کیا اوں زبان وچ محاورے موجود کسن؟
- (iv) کیا اوں زبان وچ اصطلاحات پیشہ دران موجود کسن؟
- (v) کیا اوں زبان دی جامع لغت موجود ہے؟

جہڑی زبان انہاں دچوں کہیں ہک سُچاں کتوں محروم تے وانجی ہووے اودہ
زبان مکمل زبان کونئیں۔

(لغت کہیں زبان دا خزانہ ہوندی ہے اے اوں زبان کوں پولیٹ آلی قوم دا
یک نموز۔ جیکر کہیں قوم دی تاریخ دے دفتر فنا تھی ونجن پر اوندی لغت موجود ہووے
تاں سمجھو اوں قوم دی تاریخ نویں سردس اُسرگی تھی سگدی ہے۔

لغت لفظ تے معنی دی امانت دار ہوندی ہے ہک لفظ محض لفظ نہیں ہوندا
اے نہ ای حرف تے صوت (آلا) کوں نشا بر کریندے بلکہ لفظ جذبات احساسات
تے خیالات دی نقش گری دی کریندے۔ جاں جو کہیں لفظ دے اجزائے ترکیبی

خالہ عجبیہ

(لفظاں دا جوڑیٹا) حرف ہوندا آتے زبان دے اجزائے ترکیبی لفظ ہوندا۔

آکھیا ویندے جوہک لفظ ”گن“ توں ایہ کائنات ہئی۔ اتھاؤں ساکوں لفظ دی اہمیت دا پتہ ڈس پوندے۔ ات پاروں آکھیا ویندے جو لفظ زبان دا سرمایہ تے ہار سنگھار ہوندا۔ ہن ساکے ”لفظالی“ ہک باقاعدہ علم ہے تے علم و ادب وچ موہری علم، علم لغات کوں آکھیا گئے۔ انسائیکلو پیڈیا بریٹینیکا وچ ڈکشنری بارے آکھیا گئے جو ڈکشنری لفظالی دی اہمیت حوالجاتی کتاب ہوندی ہے جیندے وچ عموماً محاوراتی جملے، تراکیب تے سابقے لاحقے ہونداں جہاں کوں حروف تہجی دی ترتیب نال درج کیتا ویندے۔ انہاں لفظاں دے سامھنے مختلف طریقیاں تے انہاں بارے ایہ اطلاع لکھی ویندی ہے تے تلفظ، ماخذ، مترادف، متضاد معنی لکھے ویندا۔“

(ڈاکٹر مہر عبدالحق ”مزید لسانی تحقیقاں“ وچ لکھدا:

”لغت عربی زبان دا لفظ ہے ایندے پنج معنی ڈتے ہکین:

زبان بولی، تلفظ، جملہ، ڈکشنری۔“

ڈکشنری الفاظ دے اُوں مجموعے کوں آہن جیندے وچ الفاظ دے معنی

تلفظ، ماخذات، تذکیر و تانیث وغیرہ دی اطلاع درج ہووے“ (ص: 278)

اوہ اگانہ تے لکھدا:

”ڈکشنریاں دی ضرورت اُوں ویلے پوندی ہے جڈا نہ گئی زبان

ڈھیر ترقی کر ویندی ہے۔ لفظاں، محاوریاں یا ترکیباں دے

نویں نویں استعمال سامنے آ وینداں۔ زبان وچ تبدیلیاں واقع

تھی وینداں یا بعض لفظ متروک تھی وینداں۔“ (ص: 292)

(ماہرین دے مطابق کہیں زبان دی گرامر تے لغت اُوں بندے کوں

لو ویندی ہے جہڑا اُوں زبان کوں سکھٹاں چاہندے) تہوں لغتاں تے گرامریاں

کتاباں غیر زبانوں آلی ای لکھدے رہین۔ سرائیکی زبان وچ بھانویں جو لغت
 ”نصاب ضروری“ نصاب دیاں لوڑاں کیے لکھی گئی ہئی پر اوند استعمال محض نصابی
 ہئی باقاعدہ لکھاں انگریزاں یعنی مستشرقین ای لکھیاں ہن۔ اور ابراہن (1881ء)
 جے ولسن (1899ء) تے انڈریو جیو کس (1900ء) دیاں لکھاں مستشرقین دیاں
 موہری کوششاں آکھیاں وچ سبھیندین اساں ساریاں لکھاں اُتے اتھاں تفصیل نال
 کالھ کریندے ہن تاں جو سرائیکی وچ لغت نویسی کیے کیا گیا چندہ نشا برتھی سگے۔

Shory (1) - نصاب ضروری (1797ء):

(سرائیکی زبان دی ایہ لغت سب کنوں پہلے 1797ء وچ لکھی گئی۔
 ایندے مولف مولوی خدا بخش صابر جراح ہن جہڑے وستی سوکڑ، تحصیل تونہ ضلع دیرہ
 غازی خان دے رہن والے ہن۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق نے لغت دا سال
 تصنیف 879ھ (1475ء) ڈے جبکہ ڈاکٹر بشیر انور نے ایندا سال تصنیف
 1212ھ (1797ء) لکھیے۔ انہاں مولوی خدا بخش دا سال وفات بعد 1231ھ
 (1815ء) لکھیے۔ میڈے نزدیک ڈاکٹر بشیر انور دی کالھ درست ہے۔ کیوں جو
 انہاں مولوی خدا بخش دا شجرہ تے پڑھی نامہ وی نال درج کیے۔)

”ایہ لغت ^{درس} نظامی وچ پڑھائی دیندی رہی۔ سندھ وادی دا گئی اہواں
 درس نہ ہاجتھاں اینکوں نہ پڑھایا دیندا ہووے بلکہ گھراں دے اندر تریمتیں وی اپنے
 بالوں کوں ایہ کتاب رٹویندیاں ہن۔ اوں وقت دے تقاضے وی ایسے ہن جو عربی
 فارسی الفاظ دے معنی مقامی پولیاں وچ سمجھائے وینجن۔“

(أطلاع حوالہ ص 273-274)

نصاب ضروری منظوم لغت ہے۔ جیندے وچ فارسی، عربی تے ہندی دے

لفظ ہک ہے دے متبادل طور لکھے گئین (اتھماں ہندی زبان سرائیکی کوں آکھیا گئے)۔
 انہاں زبانوں وچ موجود مشترک لفظاں دی وی نشاندہی تھی گئی ہے۔
 نصاب ضروری اکثر یہ (31) باب ایچ ونڈی گئی ہے۔ اوہ باب مضمون
 دار دین یعنی ہک موضوع دے لفظاں کوں ہک باب ایچ درج کر ڈتا گئے۔
 اوہ باب ایہ دین:

1	درجات عالم	2	در بیان حیوان ہا	3	در بیان لہیات
4	در بیان اسباب چاہ	5	در بیان اسباب زراعت	6	در بیان قسم ہائے غلہ
7	در بیان بقولات	8	الاشجار والاشمار	9	در اقسام شیرینی
10	در بیان اسباب اطعمہ	11	در بیان اقربا	12	در بیان ازواج
13	در بیان اعضاء واجزاء	14	در بیان ملبوسات	15	در بیان طیور
16	در بیان اقسام سنگ	17	در بیان معدنیات وقلزات	18	در بیان سال و ماہ و قمری
19	در اسباب کوزہ گران	20	در اسباب نجاران	21	در اسباب بافندگان
22	در اسباب گاڈران	23	در بیان اسباب حد اوان	24	در بیان اسباب کفش گران
25	در بیان مزامیر	26	در بیان اسباب خستمان	27	در بیان مشومات
28	در امراض و اوجاع	29	در بیان بساتین	30	در بیان لغات فنی
31	در بیان فصول اربعہ سال				

نصاب ضروری دیاں خصوصیات:

نصاب ضروری موندھی طور تے اُوں دور دی کتاب ہے جہڑیے فارسی
 ہندوستان دی سرکاری تے دفتری زبان ہئی۔ ایندے وچ 564 شعر 1128
 مصرعے تے 4512 لفظ دین۔ فارسی دے لفظ تقریباً ڈو ہزار تے ہندی (سرائیکی)

دے لفظ 1450 ہن۔ باقی لفظ عربی دے دہن۔ مقدمے دے چھی شعرتے آخری
باب فارسی زبان وچ ہے۔

(1) لغت دی ابواب بندی فارسی زبان اچ ہے۔
(2) لغت وی مونڈھی زبان فارسی رکھی گئی ہے جیدے متبادل عربی تے سرائیکی
دے لفظ لکھے گھین۔

(3) ایہ ہک منظوم لغت ہے جیدے وچ قافیہ بندی کیتی گئی ہے۔ وزن دا خیال
نھیں رکھیا گیا۔

(4) ایہ لغت زبانی یاد کرن کیتے لکھی گئی ہے تہوں! یوں حفظ کرن سوکھا ہے۔
(5) لفظاں دی ونڈ حروف تہجی دے مطابق کونین بلکہ موضوع وار ہے۔

(6) عام طور تے لغت وچ لفظاں دے معنے ہوندن پرائس لغت وچ لفظاں دے
متبادل دہن۔

(7) ایہ لغت ذہنی تربیت کریندی ہے۔

(8) ایہ لغت لفظاں دا انتخاب ہے۔ ساریاں لفظاں دی لغت نہیں۔

(9) ایہ لغت مختصر ہے۔ ہالاں کیتے لکھی گئی ہے۔

بقول مولوی خدا بخش (مقدمہ نصاب ضروری)
گفت خدا بخش از پی طفلان + مختصر عبارت آسان

(10) لغت دے ہوں سارے لفظاں سرائیکی اچ استعمال اچ کونین پرائس لغت
دے ہتھو کیے اوہ لفظ ساڈے تیں اپڑ گھین۔

(11) نصاب ضروری دا ہوں سارا حصہ اصطلاحات پیشہ دوران وچ آندے۔ ایں
لغت راہیں سرائیکی دیاں ایہ اصطلاحواں محفوظ تھی گھین۔

(12) لغت دی موضوع وارونڈ نال ہوں سارے لفظ محفوظ تھی، گنمین جہڑے شیت
گم تھی گئے ہوون ہا یا متروک تھی و نجن ہا۔

(2) اصطلاحات دی گلاسری (1856ء):

لیفٹیننٹ اینڈ ریوالکارن منرو 1856ء ایچ دیرہ غازی خان ایچ تعینات
ہئی۔ اُونیں ہک سرائیکی لغت مرتب کرن کیتے مونڈھی کم کیتا۔ ایس کتاب دا پہلا حصہ
26 صفحے دا ہے جیندے وچ کچا ہری دیاں اصطلاحواں تے خاص خاص لفظ شامل
ہن۔ ایہ کتاب ڈبلیو لائبریری آکسفورڈ ایچ محفوظ ہے۔

منرو دے علاوہ 120 زرعی اصطلاحواں دی (120 لفظاں دی) ہک
فہرست ایف ڈبلیو آر فریر دی دیرہ غازی خان سیٹلمنٹ رپورٹ 1876ء دے
نال لف ہے۔ منرو دے کجھ لفظ ڈاکٹر شیکل دی کتاب دے ص 13-14 تے موجود
ہن (سجری آف سرائیکی سٹڈیز) (مختصر تاریخ زبان و ادب سرائیکی۔ ص 50)

(3) گلاسری آف دی ملتان لنگوئج ریشال مغربی پنجابی (1881ء)

(اوبرائن سکاٹ لینڈ دارہن آلا ہا آتے اپنے مخصوص ویس دی وجہ توں
”گھگھری آلا صاحب“ سڈیا ویندا ہا۔ اوہ 1873ء کنوں 1880ء تیں مظفر گڑھ
وچ اسٹنٹ کمشنر تے سیٹلمنٹ افسر رہیا ہا۔ اُونیں اپنے افسر دے آکھے تے علاقائی
زبان سرائیکی دے لفظ، ترکیباں تے جملے کٹھے کیتے تے 1881ء ایچ انہاں کوں
اپنی کتاب Glossary of the Multani Language

Compared with Panjabi & Sindhi دے نال تھاپ

ڈتا۔ ایندے وچ اکھاٹ، لوک ادب تے لغت شامل ہن۔ لغت وچ اٹھاراں سو لفظ
درج ہن جہاں کوں عربی حروف تہجی دی ترتیب نال درج کیتا گیا ہا۔ کتاب دے

پہلے حصے وچ عنوانات دے تحت اندراجات من آتے فرہنگ لغت انگریزی حروف
دی ترتیب نال ہے۔

1882ء ایچ اوبرائن کول ملتان دا ڈپٹی کمشنر بنا ڈتا گیا۔ اوبرائن دے
مرن دے بعد شاہ پور دے سٹیٹمنٹ افسر جیمز لسن نے ”گلاسری“ کول دلا جوڑیا آتے
اوبرائن دے کاغذاں دی مدت نال سرانیکسی گرامر دے حصے دا داوا کر کے گلاسری
کول نویں ترتیب نال 1903ء ایچ چھاپ ڈتا۔ ایس کم وچ اوندے ہک لوکل افسر
پنڈت ہری کشن کول نے اوندی مدد کیتی۔ ہن لغت آلا حصہ پنج ہزار لفظاں آتے مشتمل
تھی گیا ہاتے اینداناں Glossary of the Multani

Language or South Western Panjabi رکھیا۔

اوبرائن دے کول میلیسی، جھنگ، دیرہ اسماعیل خان، دیرہ غازی خان، ملتان،
بہاول پور وغیرہ دے زمیندار تے رڑھ دا دلپٹے مقدمات دے سلسلے وچ آندے ہن
چڈاں انہاں کول اوبرائن دی ایس دلچسپی دا پتہ لگا تاں اوہ ایسوں ڈالی پیش کرن دی
جاء تے ملتانى زبان دے گیت، کہانیاں، اکھاں، پہا کے شعر تے شاعری ڈوہڑے لکھ
کے پیش کریندے ہن۔ اوہ سب شمس گلاسری دا حصہ بٹیاں۔

1903ء دے بعد 1962ء ایچ پٹیالہ (ہندوستان) کول ایندا ترتیبجھا
چھاپہ سامنے آیا۔ 2002ء ایچ سرانیکسی ادبی بورڈ ملتان دی طرفوں گلاسری دا چوتھا
چھاپہ آیا۔ اتھاں اسان گلاسری دے لغت آ لے حصے نال بحث کریندے ہن۔

گلاسری دیاں خصوصیات

1- لغت گلاسری دا چوتھا حصہ ہے جہڑا 103 صفیاں آتے مشتمل ہے۔

- 2- ایندے دوچ بیج ہزار لفظ شامل دس۔
- 3- گھاسری دوچ سرا نیکی لفظ رومن رسم الخط اچ لکھے گھمیں۔ جہاں دے ہل انہاں لفظاں دی گرامر دوچ حیثیت تے وت اوندے انگریزی دوچ معنے لکھے گھمیں۔
- 4- ایں لغت کوں انگریزی حروف جی دی ترتیب نال مرتب کیا گئے۔
- 5- لغت دوچ انگریزی حروف جی Q.W.X نال شروع تھیوں آلے لفظ وئیں۔
- 6- کہیں لفظ دے جوڑاں تلفظ یا املاد چکارا اختلاف دیاں ساریاں شکاں لکھیاں گھمیں۔
- 7- بعضے لفظاں دے عوامی تلفظ کوں معنیاں دے کالم دوچ بول چال دے نامتھی لفظ نال ظاہر کیا گئے۔
- 8- ساکن حرفاں کوں ڈور رومن حرفاں نال ظاہر کیا گئے۔
- 9- لغت دوچ مرتب نے لفظاں دی ادائیگی کیے مختلف نامتاں ورتن۔
- 10- اصل لفظ موئے لفظاں دوچ لکھے گھمیں تے معنے ذرا چھوئے حرفاں دوچ۔
- 11- لغت دوچ لفظ تے ترکیباں موجود دس پر محاورے تے اکھاں شامل وئیں۔
- 12- ایں لغت دے مہتر کیے بعضے قدیم لفظ محفوظ تھی گھمیں جہڑے اچ استعمال اچ کوئیں۔ مثال دے طور تے منجر (کفایت کرن آلی تربیت) دلوچہ (دری) مزدس (پے)۔ بھائی وئیا (بھائی چارا) سویا (مینہ) وکھر (تیل آلے بج) ہوش (بے وقوف مرد)
- 13- لغت دوچ زرعی حیاتی دے لفظ زیادہ شامل کیے گھمیں اتے عام پیشہ ورانہ اصطلاحواں کوں درج نہیں کیا گیا۔

14- ہک لفظ جیکر گرامر دے لحاظ نال کئی صیغیاں وچ ہے تاں استعمال دی ہر صورت کوں الگ الگ حرف طور وچ کہتا ہکے۔ ایں لحاظ نال ڈیکھوں تاں گلاسری دی لغت وچ لفظاں دی، کتری، ہی، وی گھٹ ویسی۔

15- بعضے لفظاں دی وضاحت تقریباں دے استعمال نال کیتی گئی ہے۔

16- او برائن دی لغت قابل اعتماد ہے کیوں جو ایندے مواد کوں پہلے اوکل عالم مولوی عبدالرحمن ڈیہدا، اول ایکسٹرا اسٹنٹ افسر قاضی غلام مرتضیٰ ڈیہدا

تاں اوکوں گلاسری دا حصہ بنا یا دیندا۔

ایں لغت وچ موجود بعضیاں خامیاں کوں شوکت مغل دی ترجمہ تھنیل لغت وچ ڈٹھا وچ سگدے۔

برحال باقاعدہ سرائیکی لغت نویسی دا سہرا او برائن دے برائے بھدے تہوں اوندیاں تعریفاں حقیقت دا بیان ہے۔

(4) گرامر اینڈ ڈکشنری آف ویسٹرن پنجاہی (1899ء)

جیمز ولسن شاہ پور وچ سنٹلمنٹ افسر ہا۔ اونیس او برائن دے مرث دے بعد گلاسری کوں نویس سروں نہ صرف ترتیب ڈتا بلکہ اوندے وچ گرامر آ لے حصے دا ودھارا دی کیتا (ایندا ذکر آتے آہئے) جیمز ولسن کوں بعد اراج ”سر“ دا خطاب وی ملیا۔ اونیس شاہ پور دی زبان دی گرامر تے لغت مرتب کیتی جیہدا ناں ہی :

(Grammar & Dictionary of Western Panjabi as Spoken in Shahpur Distt. with Proverbs, Sayings & verses.)

ایہ کتاب لاہور کوں 1899ء اراج چھپی۔

اس لغت دا حوالہ ڈاکٹر شیکل اہٹی کتاب ”اے سچری آف سرائیکی سنڈین
 ان انگلش (1884ء) ایچ ص 18 تے ڈتے۔ ایہ پتہ نھیں لگ سگا جو ایں لغت وچ
 بئی لفظ ہن آتے ایندی شکل صورت کیا ہے البتہ جیوکس دے آکھے مطابق اُونیں
 وِس کون رکھدے ہکے شاہ پوری زبان دے لفظ اہٹی لغت وچ شاہ پوری دے
 حوالے نال شامل کیتن ایہ لفظ گنتری وچ 1329 ہن۔ میڈے خیال مطابق وِس
 دی لغت وچ ایسے لفظ ای ہون۔

(5) ڈکشنری آف جنگلی روایٹرن پنجابی (1900ء)

ڈاکٹر انڈریو جیوکس (1847ء تا 1931ء) دی ایہ لغت ڈی ہزار لفظاں
 رزکیاں تے اصطلاحواں اُتے مشتمل ہے۔ جیندے وچ او برائن دی لغت دے
 مارے لفظ شامل ہن۔

ڈاکٹر انڈریو جیوکس پٹیے دے لحاظ نال ڈاکدار ہا۔ اوہ 1878ء وچ ہک
 ہرچ مشنری سوسائٹی وچ بطور میڈیکل مشنری کم کرن کیتے دیرہ غازی خان آیا ہا۔
 انجیلاں دا ترجمہ کرن اوندے فرائض وچ شامل ہا۔ اُونیں انجیلاں دے ترجمے کرن
 کیتے پہلے سرائیکی دیاں خاص آوازاں کون سرائیکی رسم الخط ایچ شامل کرن کیتے ست
 حروف طے کیتے جیندے وچ اوندی مدد مشی محمد حسن ولد شیر محمد کیتی جہڑا 1887ء کنوں
 1906ء تئیں اوندے کول ریہا۔

حروف طے کرن دے بعد 1888ء ایچ جیوکس نے مرس دی انجیل کون
 دیرہ وال لہجے وچ چھاپ ڈتا۔ ایں ترجمے دے بعد جیوکس نے ترجمے کون زیادہ چنگا
 بناؤن دا کم جاری رکھیا آتے 1898ء ایچ ولامرس سمیت ساریاں انجیلاں دا ترجمہ
 مکمل کر کے چھاپ ڈتا۔ ایں دوران اُونیں ڈوسرائیکی لغتاں مکمل کیتیاں۔

(i) سراینکی انگلش ڈکشنری
 جو کس دی سراینکی انگلش ڈکشنری 1900ء ایچ مچھپ گئی پر انگلش
 سراینکی لغت اہم تیں ظاہر نہیں تھی۔ 1906ء ایچ انڈریو جیو کس 28 سال ایتھان
 گزار کے لندن ول گیا۔

جیو کس نے دیرہ غازی خان دی سراینکی کون "ہنگلی" آکھے آتے ملتان،
 دیرے وال، جگد الی، شاہ پوری، بنوچی، پشاوری، پوٹھوہاری، ہراری، بہاول پوری، جعفرگئی،
 کھترگئی وغیرہ کون ایندیاں پولڑیاں آکھے۔ ایہ لغت سراینکی حروف تہجی دی ترتیب نال
 مرتب کیتا گئے کیوں جو ہر لفظ پہلے سراینکی (خطِ نسخ) ایچ لکھیا گئے جیندے بعد اُوکوں
 رومن رسم الخط وچ لکھیا گئے۔ انہاں ڈونہاں موٹے لفظاں دے بعد بریک لفظاں
 وچ معنی ڈتے گھنیں۔ جیو کس دا کمال ایہ ہے جو اُو نہیں ایہ لغت مرتب کرن کونوں اہے
 سراینکی دیاں آوازاں کیتے حروف وضع کیتے آتے انہاں کون حروف تہجی وچ بک خاص
 جاء ڈتی۔ اُو نہیں دی ترتیب کون ای اہ دے سراینکی حروف تہجی ایچ شامل رکھیا گئے۔

جیو کس دی لغت دیاں خصوصیات:

- 1: ایہ لغت سراینکی حروف تہجی دی ترتیب نال مرتب کیتا گئے۔
- 2: سراینکی لفظ خطِ نسخ ایچ لکھے گھنیں جیندے نال اوہ لفظ رومن رسم الخط وچ وی
 موجود ہن۔
- 3: سراینکی تے رومن لفظ موٹے فونٹ ایچ ہن تے انگریزی ترجمہ بریک
 فونٹ وچ۔
- 4: لغت وچ موجود ہر لفظ گرامر دے لحاظ نال جتیاں معنیاں وچ ورتیا دیندے
 مرتب نے ہر شکل کون ایچ ایچ درج کیتے۔

- 5: سرائیگی زبان دیاں مخصوص آوازاں کہتے علامتاں لائیاں کہنیں۔
- 6: جیوکس نے لغت وچ سرائیگی دیاں خاص آوازاں آلے پنج حرف ورتن البتہ۔
”ن“، ”کون“، ”نز“ دی فارسی املا وچ لکھے۔
- 7: افعال تے مصادر دے نال انہاں دی ماضی حال تے مستقبل دے صیغے آتے
معروف، مجہول تے متعدی حالتاں وی نال ڈتیاں ہن۔
- 8: لغت وچ الفاظ افعال، محاورے تے مصادر شامل کہتے کہنیں۔
- 9: لفظ سرائیگی زبان وچ تھیون کنوں اہتے جہڑیاں زبانوں کول آئیں انہاں دی
دی لغت وچ نشان دہی کیتی گئی ہے۔
- 10: جیوکس نے بعضے لفظاں دے نال انہاں لفظاں دے، نہاں لہجیاں دا تلفظ وی
لکھ چھوڑے۔
- 11: لغت وچ زرعی حیاتی تے نباتات دے اصطلاحی ناں وی نال ڈتیاں۔
- 12: نہاں زبان کنوں آئے ہوئے لفظ سرائیگی زبان وچ جہڑے تلفظ نال پورے
ویندن جیوکس نے اودن ہی تلفظ کول شامل کہتے۔
- 13: جیوکس دی لغت وچ سرائیگی حروف ابجد دی پٹی دے سارے حرف موجود
ہن البتہ تھ۔ نہہ سہ توں شروع تھیون آلے لفظ کونیں۔
- 14: جیوکس دی ایس لغت وچ پلیٹس دی اُردو لغت دے سارے لفظ شامل
کونیں۔
- 15: بھائی مایا سنگھ دی پنجابی انگریزی ڈکشنری (1895ء) ایچ جہاں لفظاں
دے سامھنے ”ملتان“ لکھیا ہوئے۔ جیوکس نے انہاں سب کول اہٹی لغت
وچ شامل کہتے جہاں دے نال اُونیس P.D (پنجابی ڈکشنری) دی علامت
لائی ہے۔

16: جیوکس نے ولسن دی لغت دے سارے لفظ وی ایٹھی لغت وچ شامل کیتھن جہاں دے نال "Sh" (شاہ پوری) دی علامت لاتی ہے۔ شاہ پوری لفظ گٹری وچ 1329 سن۔ ہیگل نے لکھے "He incorporated in the printed version words from the northern dialects which he had received from Wilson".

17: جیوکس نے او برائن، کوہستان نمک، تھل، جہلم، بہاول پور، ملتان، دیرہ اسماعیل خان، دیرہ غازی خان، سندھی، سنسکرت، جنوبی پنجاب، مغربی پاکستان، ہزارہ وغیرہ دے لفظاں دی وی نال نال نشانہ ہی کیتی تے انہاں علاقیاں دے لہیاں، تلفظ، گرامر تے صوتیات دے فرق کوں وی لفظاں دے نال نال نشانہ کیتے تاں جو لہیاں دے تقابلی مطالعے اچ شکھیت تھیوے۔

جیوکس دی لغت وچ کجھ نقص وی نظر آئدن جہاں کوں شوکت مغل نے ایٹھی سرائیکی اردو لغت (ترجمہ..... ڈکشنری آف جٹکی روایٹرن پنجابی) وچ درج کیتے۔ برحال او برائن دے نقش اول دے بعد جیوکس دی سرائیکی لغت دا ایہ نقش مانی ہے آتے حوالے دے لحاظ نال سرائیکی لغت نویسی دے رستے دا ہک اہم پتھر۔ جیوکس دے کم دی وڈائی اچ وی مُسلم ہے۔ جیوکس دے عظیم کم تے اوندی انگریزی سرائیکی لغت بارے ڈاکٹر ہیگل لکھدے:

Even so, this great work of Jukes's has yet to be surpassed by anything done in the present century. It is a matter for great regret too that his English Siraiki Dictionary on which he was

still working when his preface was written, was never published perhaps he never succeeded in completing it , and the manuscript anyway appears to be lost " (p:30, A Century of Siraiki Studies in English)

(6) دڑ و گوہر (1952ء)

اختر وحید انصاری دی ایہ کتاب 1952ء ایچ پہلی واری چھپی۔ ایندے ترے ہتے ہن۔ (i)۔ ملتانى زبان كى تاريخ (ii) ملتانى صرف و ترجمہ (iii) فرہنگ۔ این کتاب دے آخر وچ ہک اشتہار چھپیا ہوئے جیندے وچ لکھیا گے جو بہاء الدین زکریا ملتانى دی زبان "سرائیکى" دی لغت "فرہنگ زکریا" اختر وحید انصاری مرتب کریندے۔ ایس کتاب ایچ پہلی واری "سرائیکى" دالفظ ملتانى زبان کیجئے استعمال کیجئے۔ 1953ء ایچ اختر وحید انصاری فوت تھی کیا آتے اہ تیں اوندی زیر ترتیب لغت دا پتہ نھیں لگا۔

"دڑ و گوہر" دی فرہنگ کوں اساں پاکستان بٹن دے بعد پہلی "سرائیکى فرہنگ آکھ سکدے ہیں۔ ایس فرہنگ وچ صرف 556 لفظ ہن جنہاں کوں ابجدی ترتیب دی بجائے عنوانات موضوعات ایچ وندیا گئے۔ فرہنگ دی اطلاق دیم ہے آتے ایہ اردو سرائیکى فرہنگ ہے جہڑی اردو دان طبقے کوں سرائیکى سکھاوڻ کیجئے مرتب کیجئے گئی ہے۔ اصل وچ ایہ اردو لفظاں دے متبادل سرائیکى لفظاں دی لغت ہے۔ لغت مختصر ہے۔ اردو لفظاں دے متبادل سرائیکى لفظ وی محدود تے مختصر ہن ول دی ایہ موہری کوشش قابل ذکر ہے۔ آتے ایس فرہنگ کوں ابتدائی فرہنگ نویسی ایچ گنیا وئج سکدے۔ 1952ء آ لے چھاپے وچ ایہ فرہنگ 20x30/16 دنے صرف

تیرھاں صفحاں تے مشتمل ہے۔ ہر صفحہ ترے کالمی ہے۔ اٹھاویہ عنوان ایہ ہن:

اعضائے جسمانی، رشتہ دار، متعلقات خانہ، اناج، خورد و نوش، ذائقہ، اسباب خانہ، جمادات، نباتات، حیوانات، حشرات الارض، مکتب، پٹھے، مناظر قدرت، دن، مہینے، موسم، وقت، اطراف، سیارے، لباس، رنگ، قریبی رشتے، بیماریاں، پرندوں کی بولیاں، مختلف جانوروں کے بچوں کے نام۔ جانوروں کی آوازیں۔

دڑوگو ہر داڈو جھا چھا پہ سرائیکی ادبی بورڈ ملتان دی طرفوں 2008ء وچ آیا
حیدرے وچ فرہنگ 22 صفحاں اُتے مشتمل ہے اُتے ہر صفحہ ڈوکالمی ہے۔ کتاب دا
سائز 23x36/16 ہے۔ دڑوگو ہر دی تیاری وچ فرہنگ سازی دا کئی اصول سامھنے
نہیں رکھیا گیا۔

(7) لغات سرائیکی (1965ء)

ایہ لغت بشیر احمد ظامی بہاول پوری مرتب کیتی ہے۔ جھڑی ترے حصیاں
اُتے ڈو جلد اں اُتے مشتمل ہے ایہ اُتے مکمل ناں ہے:

بہاول پوری، ملتان، زبان کا لغت اسکی بہ لغات سرائیکی۔ بشیر احمد ظامی دا
تعلق بہاول پور نال ہے۔ اُنہاں دیاں کتاباں نخلستان قواعد (1963ء)۔ سرائیکی
زبان دا قاعدہ (1964ء)۔ سرائیکی زبان کا ارتقاء (1970ء) دے علاوہ دھیاں دے
کئی کتاباں ہن جھڑیاں علمی حلقیاں وچ قدر دی نگاہ نال ڈٹھیاں ویندن۔

لغات سرائیکی کہیں سرائیکی لغت نگار دی طرفوں مرتب تھیون آئی پہلی

باقاعدہ لغت ہے۔ ایہ لغت دے ترے حصے ہن

(i) پہلا حصہ۔ سرائیکی اُردو لغت (ہک جلد)۔

(ii) ڈو جھا حصہ۔ محاورے، اکھاں تے جھنڈے آلیاں دیاں آوازاں

(iii) ترتیباً حصہ۔ لوگ سماں تے ریتاں

ڈوجھاتے ترتیباً حصہ ڈوجھی جلد اچ ہے۔

لغات سرائیکی وچ 5300 لفظ تے 400 محاورے اکھاٹن تے لوگ ہون

ہن۔ ایں لحاظ نال ایہ لغت 5700 لفظاں ترکیباں محاوریاں تے اکھاٹاں دا ذخیرہ

رکھدی ہے۔

لغات دیاں خصوصیات:

1- ایہ لغت ابجدی ترتیب نال مرتب کیتی گئی ہے۔

2- سرائیکی لفظاں تے ترکیباں دے معنے اُردو وچ لکھے گئین۔ ایں طرحاں ایہ
ڈوزبانی لغت ہے۔

3- محاوریاں تے اکھاٹاں دی وضاحت اُردو وچ کیتی گئی ہے۔

4- لغت دے الفاظ موٹے حرفاں وچ تے معنے بریک لفظاں وچ ہن۔

5- لغت دیاں ڈونہیں جلد اں 669 ڈے صفحاں اتے مشتمل ہن۔

6- کئیں لفظ دے نال اوندی گرامر دے لحاظ نال حیثیت متعین نہیں کیتی گئی۔

7- ایں لغت کوں سرائیکی دا ابتدائی لغت آکھیا وچ سبکدے۔

(8) لغاتِ دلشادیہ: اُردو سرائیکی..... حصہ اول 1979ء

ایہ اُردو سرائیکی لغت تقریباً 20 ہزار لفظاں دی ہے۔ مرتب ایہ نہیں لکھیا جو

ایں لغت کوں مرتب کرن وچ کیتی مدد لگی ہے پر صاف نظر آندے جو کم سوکھا نہیں۔

سالانہ دی محنت دے بعد ایہ لغت سامھنے آئی ہوی۔ اُردو سرائیکی لغات وچ در و گوہر

جیہیں مختصر لغت دے بعد ایہ ہک وڈی کوشش ہے۔ پہلا نشان بٹاون اوکھا کم ہوندے

اتے پروفیسر دلشاد کلا نچوی ایہ اوکھا کم سوکھا کر ڈکھائے۔

لغت دیاں خصوصیات:

(1) مرتب لکھے جو ایس لغت وچ اوہ لفظ شامل کونئیں جہڑے اُردو تے سرائیکی وچ یکساں استعمال تھیندن۔

(2) بھانویں جو ہک اُردو لفظ دے متبادل جتی سرائیکی لفظ مل سگدن، اوہ سارے درج کر ڈتے ہکھن۔ ذل وی ہر علاقے دا متبادل لفظ شامل نہیں تھی سکیا۔

(3) ایہ لغت مرتب نے آپ کتابت کیتی ہے تہوں کتابت دے سوہٹپ کنوں خالی ہے۔

(4) ایہ لغت $20 \times 30 / 16$ دے چھوٹے سائز اچ چھاپی گئی ہے۔

(5) کھیں لفظ دے نال اوندی گرامر وچ حیثیت دا تعین نہیں کیتا گیا۔

(6) لغت دے آخر وچ اُردو سرائیکی مشترک لفظاں دا ہک ضمیمہ موجود ہے جیکوں پہلا ضمیمہ آکھیا گئے۔

ایندے وچ 170 لفظاں ہن۔

(7) ڈوجھے ضمیمے وچ 31 اُردو اکھاٹاں دے متبادل سرائیکی اکھاٹاں ڈتے ہکھن۔

ایس لغت دا پٹے زمانے وچ چھپ و بچن ہوں وڈا اکھاٹا کم ہا۔ مالی وسائل نہ ہون پاروں مرتب کون ایہ لغت آپ کتابت کرٹاں پیا آتے کھیں دولت وند نے وسائل رآمد نہ ڈتی تہوں لغت کون مختصر کرٹاں پیا ہا۔ مصنف لغت دے دیا چے وچ

لکھدے:

(”لغت ایسے اہم اور بنیادی کام کو کبھی کسی صاحب ثروت ہستی

نے درخوار اعتنا نہیں سمجھا۔ کچھ ایسے حالات دیکھ کر میں نے

اپنے قوت بازو کے بھر دے پر یہ لغت تین تہا تیار کی ہے اور

ذاتی جیب خرچ سے اسے چھاپ رہا ہوں۔ نیز پیسے کی کمی کی بنا

پر اسے کافی مختصر کر کے چھاپ رہا ہوں۔“)

ایہ اردو سرائیکی لغت مرتب دے خلوص سرائیکی نال اوندی محبت تے ذاتی
 محنت تے لگن دا ثبوت ہے۔

(9) لغاتِ دلشاد یہ: سرائیکی اردو..... حصہ ڈوجھا (1981ء)

ایہ لغت تقریباً ڈو ہزار لفظاں دی ہے یعنی بشیر ظامی دی لغت کنوں ڈو ہڑے
 لفظاں دی۔ مرتب لکھدے: اہ کل مہانگ دے زمانے اچ کئی وڈی کتاب
 چھاہن میڈے کیے ناممکن ہا۔ ایں کالھوں لغات کوں مختصر رکھیا گئے۔ ایندے وچ
 محض سرائیکی لفظ گھن آئے گئیں۔ عربی، فارسی، اردو وچ عام مستعملہ لفظاں کوں چھوڑ
 ڈتا گئے۔“

لغت دیاں خوبیاں:

- (1) ایہ لغت ہوں مختصر ہے۔
- (2) ایہ لغت خالص سرائیکی لفظاں دی ہے۔
- (3) عربی، فارسی، اردو لفظ ایندے وچ شامل کونئیں۔
- (4) لغت وچ عام رواجی تے غیر ضروری سرائیکی لفظاں کوں شامل نہیں کیا گیا۔
- (5) صرف مصدر شامل کیے گئیں تے انہاں دے مشتقات چھوڑ ڈتے گئیں۔
- (6) مذکر تے مؤنث اسماء وچوں صرف ہک کوں کافی سمجھ کے درج کیا گئے۔
- (7) اسماء وچ صرف واحد اسماء کوں شامل کیا گئے۔
- (8) مصدر دے آخر اچ علامت (ن) لکھی گئی ہے۔ مصدر دے علاوہ ایں
 صوت کوں ”ن“ نال لکھیا گئے۔
- (9) سرائیکی لفظاں دے زیادہ کنوں زیادہ اردو مترادفات ڈتے گئیں۔

(10) بعضے لفظاں دے سامھئے ”گنوار لہجہ“ درج کیتا گئے یعنی مرتب نے علمی تے عوامی لہجے لفظاں کوں الگ الگ کرکں دی کوشت کیتی ہے۔ جیویں بند ورت دے نال ”دنبوخ“ کوں گنوار لہجہ آکھیا گئے۔

(11) مرتب دے بقول لغت کوں ”مستند“ تے ”مکمل تے مفید“ بناواں دی کوشت کیتی گئی ہے۔

لغت دے نقص:

1. بعضے لفظاں بجدی ترتیب نال کونئیں۔
2. لفظاں دی کتابت سوڑی ہے۔
3. لفظاں اُتے اعراب نہیں لائے گئے تہوں انہاں کوں درست لہجہ اچ پڑھن آدکھا ہے۔

4. کہیں لفظ نال اُندی ماخذ زبان تے گرامر مطابق حیثیت کوں نشا بر نہیں کیتا گیا۔
پٹے اندر کئی نقص رکھن دے باوجود ایہ واحد لغت ہے جیکوں سرائیکی دا چرچاں لغت آکھیا گیا۔ کیوں جو ایہ انفرادی تے کلکتھی کوشت ہی۔ تہوں ایکوں کامیاب کوشت آکھیا گیا۔ ول دی ایہ لغت سرائیکی جیہیں قدیم زبان کیتے شایان شان ہا۔

(10) نویکلے سرائیکی اُردو ڈکشنری (1980ء)

ایہ لغت فدائے اطہر تے اسلم قریشی مرتب کیتی ہے۔ ایہ ہک نامکمل تے ادھوری لغت ہے جیدے وچ صرف الف تے پ دی پٹی موجود ہے۔ ایس لغت وچ کل 3100 لفظ شامل ہن، جہاں وچ محاورے پھا کے تے اکھاں وی شامل ہن:

لغت دیاں خصوصیات:

- 1۔ سارے لفظاں بجدی ترتیب نال درج کیتے گھین۔

2- لفظاں دے نال انہاں زباناں دا اندراج کیتا گئے جہڑیاں کنوں ایہ لفظ آئیں۔
3- بعضیاں لفظاں کوں سرائیکی رسم الخط دے نال نال گورکھی رسم الخط وچ وی لکھیا گئے۔

4- لفظاں دے نال گرامر وچ انہاں دی حیثیت دا اندراج نہیں کیتا گیا۔
5- لغت دے ہر صفحے دے تلے سرائیکی دیاں ست خاص آوازاں کوں نشاں کرن آ لے حرفاں کوں لکھ ڈتا گئے۔

6- 92 صفحیاں دی ایہ لغت 23x27/8 دے سائز اُتے چھاپی گئی ہے اُتے سرائیکی حروف تہجی دے پہلے صرف ترے حرفاں (الف - ب - پ) دے حرفاں کنوں شروع تھیون آ لے لفظاں کوں ظاہر کریندی ہے۔

7- اِلا وچ ایس گالھ کوں سامھنے رکھیا گئے جو لفظی صورت اُردو زبان دے نیڑے رہوے۔

ایہ نامکمل لغت اگاں نہ ودھ سکیا تے اُچ تر یہ (30) سال گزرن دے باوجود ایہ نامکمل ای ہے۔ بہر حال سرائیکی لغت سازی وچ ایہ ہک نشاں برپتھر ضرور ہے۔
(11) قدیم اُردو کی لغت اور سرائیکی زبان (1987ء)

ایہ لغت تقریباً ڈو ہزار لفظاں دی ہے جیکوں شوکت مغل نے ڈاکٹر جمیل جالبی دی قدیم اُردو لغت وچوں قدیم سرائیکی لفظاں کوں کڈھ کے مرتب کیتا ہے۔
ڈاکٹر جمیل جالبی نے اہٹی لغت چھوویں کنوں ڈھویں صدی ہجری وچ لکھے گئے مخطوطیاں کنوں لفظ کڈھ کے مرتب کیتی ہے جیندے وچ یارہاں ہزار لفظ ہن۔
شوکت مغل نے ڈاکٹر جمیل جالبی دی لغت وچوں ایہ سرائیکی لفظ کٹھے کر کے ایہ ثابت

بہت نال لکھی ہوئی
جز

کرن دی کوشش کیتی ہے جو اردو زبان دی اُساری وچ سرانیکھی داوی حصہ ہے
 احسان فراموش اُردو داتاں بعد اِچ انہاں لفظاں کوں متروک آکھ کے کڈھ چھوڑیا۔
 تہوں شوکت مغل نے پیش لفظ وچ لکھے:

”ان الفاظ کو دیکھ کر اندازہ ہوتا ہے کہ پاکستان کی علاقائی
 زبانوں نے اُردو کی اشاعت میں اہم کردار ادا کیا ہے، مگر افسوس
 قدیم اُردو یعنی علاقائی زبانوں کے الفاظ جدید اُردو سے بیک
 بنی دد گوش باہر کر دیئے گئے.....“

لغت دیاں خصوصیات:

- 1: ایہ لغت جدید انداز اِچ مرتب کیتی گئی ہے۔
- 2: ایں لغت وچ لفظ وی اُوہے دن جہڑے ڈاکٹر جمیل جالبی دی اصل لغت وچ
 ڈٹے ہوئے آتے انہاں دی اِملاد وی اُوہا ہے جہڑی ماخذ لغت وچ موجود ہے۔
 جتھوں پہ لکدے جو زیادہ لفظاں دی اِملاد اُچ وی سرانیکھی وچ ایہا ہے۔
- 3: بعضے پُڑے لفظاں دی اِملاد اُوہی سرانیکھی اِملاد کنوں اِنج ہے۔
- 4: مرتب نے ہر لفظ دے نال بریکٹ وچ لہو کا لہجہ اِملاد تلفظ وغیرہ وی لکھ
 چھوڑے۔
- 5: سرانیکھی لفظاں دا استعمال ظاہر کرنیں ہوئیں مرتب نے کتھائیں کتھائیں
 سرانیکھی شعر، محاورے یا اکھاں بطور حوالہ نال ڈٹین۔
- 6: ایہ لغت سرانیکھی کوں ہوں قدیم زبان ثابت کرن دی کوشش ہے۔
- 7: ایہ لغت تحقیقی انداز نال مرتب کیتی گئی ہے۔

8: لغت دے سارے لفظ ابجدی ترتیب نال لکھے گھنن۔

9: ایہ لغت ہک لحاظ نال چار کالمی ہے۔ ڈ و کالم لفظاں دے ڈ و کالم معنیاں دے۔

ہن۔ لفظاں دے کالم وچ پہلے ماخذ لغت دا لفظ ہے تے نال بریکٹ وچ
اہو کا سرائیگی لفظ ہے۔ معنیاں دے کالم وچ پہلے ماخذ لغت دے معنی ہن
آتے ول بریکٹ وچ اہو کے اضافی معنی یا وضاحت۔

10: ایہ لغت ہک محدود مقصد کیے مرتب کیے گئی ہے جیویں جو نائٹل بیک تے
ڈاکٹر مہر عبدالحق لکھے:

”پروفیسر شوکت مغل نے اپنی صلاحیتوں کو بروئے کار لا کر
ڈاکٹر جمیل جالبی کی قدیم اُردو کی لغت پر سرائیگی زبان کے نقطہ
نظر سے کام کیا ہے جو اپنی نوعیت میں منفرد اور قابل ستائش
ہے۔ اُن کے سامنے مقصد محدود تھا اس لئے وہ اپنے مقصد میں
کامیاب رہے ہیں۔“

کیوں جو ایہ لغت لغت دے انداز تے اصولاں اُتے لکھی گئی تہوں ایکوں
سرائیگی لغت دے ارتقاء دے سفر دا ہک پتھر کھنیا ویندے۔ لغت دے آخر وچ کجھ
لفظاں دیاں فہرستاں ڈتیاں گھنن۔ جہاں دے عنوان ایہ ہن۔

(i) قدیم اُردو کی لغت میں سرائیگی الفاظ مختلف معانی میں۔
(ii) اُردو حرف ”ب“ اور سرائیگی حرف ”واو“ کی باہم تبدیلی اور الفاظ کی بناوٹ

(i)۔ قدیم اُردو کی لغت کے الفاظ

(ii)۔ متفرق الفاظ

(iii) چند ایسے سرائیگی الفاظ جن سے نون غنہ ساقط کر کے اُردو الفاظ بنائے گئے۔

(12) قدیم سراینکی اُردو لغت (2004ء) از شوکت مغل

(اِس لغت وچ اُردو دیاں ڈو قدیم لغتاں وچ موجود سراینکی لفظاں
مصدراں ترکیباں تے محاوریاں وغیرہ کون انج انج حصیاں وچ ترتیب ڈتا ہئے۔ اِس
ملاحظہ نال ایہ لغت ڈو حصیاں تے مشتمل ہے۔

(۶) دکنی اُردو کی لغت (1969ء) - (2) - قدیم اُردو کی لغت
(1973ء) - ہن اسان انہاں ڈو نہاں حصیاں اُتے انج انج گالھ کریندے ہین:

(i) دکنی اُردو کی لغت:

ایہ لغت 1969ء اِچ ہندوستان اِچ چھپی۔ جیندے وچ چھ ست ہزار لفظ
شامل ہن۔ انہاں لفظاں وچوں ڈو ہزار توں ودھ (2079) لفظ سراینکی زبان
نال تعلق رکھدن۔ جہاں کون شوکت مغل نے ”دکنی اُردو کی لغت“ وچوں انج کرے
اتھاں ابجدی ترتیب نال درج کر چھوڑے۔ شوکت مغل نے اِلا، تلفظ، معنیاں دے
اختلاف کون وی نشا برکیے۔ اصل لفظ موئے حرفاں وچ تے معنے بریک لفظاں وچ
لکھے، گھن۔ اصل قدیم لفظ دے نال بریکٹ وچ اہو کا لفظ اہو کی اِلا وچ نال لکھے۔
معنیاں دے حصے وچ قدیم معنیاں دے نال بریکٹ وچ اہو کے معنے تے بیان
وضاحتاں وی نال کتین۔ جتھاں لوڑ ہئی اتھاں شوکت مغل نے معنیاں دے کالم وچ
سراینکی تقریاں، شعراں یا اکھاٹاں نال لفظ دی وضاحت وی کیتی ہے۔ اِس حصے وچ
موجود لفظ ماخذ دکنی اُردو کی لغت دا تقریباً 23 فیصد ہن۔

(ii) قدیم اُردو کی لغت:

ایہ لغت 1973ء اِچ پاکستان اِچ چھپی اے اوہا لغت ہے جیندے اذکر اُتے
نمبر 9 تے کیتا ہے۔ ایہ یارھاں ہزار دکنی لغت ^{لفظاں} ہے جیندے وچوں تقریباً ڈو ہزار لفظ

انج کر کے شوکت مغل نے اپنی کتاب ”قدیم اُردو کی لغت“ سے سرائیکی زبان ”1987ء ایچ چھاپی ہوئی۔ زیر نظر حصہ اُونہی کتاب واڈو جھا چھاپہ ہے۔ پر ایہ چھاپہ قدیم اُردو کی لغت اُتے بھالاں بھال کے لفظاں دے دھارے نال چھاپیا ہے۔ ایندے وچ ہن 3024 لفظاں ترکیباں تے مصادر ہن۔ جہڑے قدیم اُردو کی لغت دا تقریباً 28 فیصد بڈن۔ ایہ، گتھی پہلے چھاپے کون 11 فیصد دھ ہے۔ فاضل مرتب نے ایس چھاپے کون سرائیکی فقیریاں دی بجائے سرائیکی ترکیباں، محاوریاں، شعراں، اکھاٹاں، بھارتاں، لوک دُعاواں، مترادف، متضاد لفظاں دے حوالیاں نال مصدقہ مستند بٹاؤن دی کوشش کیتی ہے۔ ایس طرحاں ایہ چھاپہ پہلے چھاپے کون زیادہ معتبر، مستند تے معیاری ہے۔

مرتب شوکت مغل نے ایس کتاب دے ڈونہاں حصیاں دے شروع وچ علمی مقدمے لکھن حیدرے وچ ہر حصے اُتے تنقیدی تے علمی جہات پاتی ہے۔ ایس لغت دے کامل مطالعے دے بعد تکوین کالھیں مرتب دی علمیت تے تحقیقی کھوج پرکھو اتے نت تے التا ہن۔

(1) سرائیکی زبان ویلے دے نال نال اختصار کن ویندی رہی ہے۔ ایہ اختصار بولن وچ وی رہیے تے اِملاد وچ وی۔

(2) ویلے دے نال نال اِملاد آسان تے تلفظ سادہ تھینداریہے۔

(3) سرائیکی زبان فطری طور تے اِگتوں تے ودھدی رہی ہے۔

(4) لفظ معیاں دے لحاظ ودھن تے اِملادے لحاظ نال گھندن۔

(5) ویلے دے نال لفظاں دے استعمالات اِچ کھنڈا آئے۔

(6) ہلے لفظ حقیقی معیاں اِچ زیادہ ورتے ویندے ہن اتے اِچ کے لفظ مجازی

معیاں اِچ زیادہ ورتے ویندن۔

(7) املاد اختلاف پچھوال وچ دی ہئی اُتے اہوال وچ دی ہے۔ بعضے ویلے بہو لفظ کئی کئی املاد وچ لکھیا ہے۔

(8) ہڈ لے لفظ اعراب بغیر نظر آندن جہاں واقعین انہاں دے معنیاں کنوں ای تھیدے۔

(9) ڈونہاں لکھاں وچ ہلے لفظ دے الگ الگ معنے نظرون۔

(10) دکنی اُردو دی لغت وچ متن دے حوالے زیادہ من اُتے قدیم اُردو دی لغت وچ معنے زیادہ من۔

(11) پچھوال دے انہاں لفظاں وچ انہی اصوات زیادہ من۔ ایہ دی ہے جو اہ بعضے انہی اصوات کون حذف کر ڈتا ہئے تے بعضے اہو کے لفظاں وچ انہی اصوات داخل کر ڈتیاں ہکین۔

برحال اسان آکھ سکدے ہیں جو پنج ہزار توں ودھ سرائیکی لفظاں دی قدیم سرائیکی اُردو لغت قدیم سرائیکی لفظاں تریکیاں مصدران وغیرہ دا ہک ذخیرہ ہے جو اہ ایں لغت دی شکل وچ کٹھا کر ڈتا گیا ہے۔ جیکر کئی سکالر سرائیکی دے قدیم لفظاں اُتے تحقیق کرن چاہوے تاں ایہ لغت اوندے کیتے ہک بہوں فیدہ وند کتاب ہوی۔

(13) Imp پہلی وڈی سرائیکی لغت (2007ء) از سعد اللہ خان کھیتراں:

ایہ سرائیکی اُردو لغت تقریباً 38 ہزار لفظاں اُتے مشتمل ہے۔ جیندے وچ سرائیکی وچ مستعمل اُردو لفظاں دی بھرمار ہے۔ ایہ لغت بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان دے شعبہ سرائیکی تے بیکن بکس ملتان دی مدد نال چھاپے چڑھی ہے۔ وڈی

تلفظ دی ایہ لغت ہوں باز عجب تے موٹی نظر آندی ہے۔ لغت دے لفظ موٹے
 اکر اں ^{لفظاں} وچ لکھے گھمیں جہاں دے نال اُوں لفظ دی ماخذ زبان دا حوالہ بریکٹ وچ
 موجود ہے آتے نال ای بعضے لفظاں دی گرامر دے لحاظ نال حیثیت وی درج ہے۔
 لغت دے مطالعے کیجے علامتاں دا اندراج کونیں۔ تہوں بعضے لفظاں نال لکھیاں
 علامتاں واضح نہیں تھیں یاں۔ ایہ لغت ^{کاؤڈ دی پیراٹس} 23x36/8 تے چھاپی گئی ہے۔ لغت دے
 آخر وچ ضمیمہ وی موجود ہے۔ جیندے وچ تقریباً ہاں سولہ لفظاں دس۔ ایہ لفظ اصل
 لغت وچ وی موجود ہن اتھاں صرف مختلف عنوانات دے تحت درج کیجے گھمیں۔
 بہانویں جو ایں لغت وچ سرائیکی اُوازاں کوں ظاہر کرن آ لے حرفاں اُتے علامتاں
 درتیاں گھمیں پر ہوں سارے لفظ علامتاں توں محروم نظر دن۔ پروف ریڈنگ دیاں
 خامیاں نظر آندیان دس۔ باجوہ یکہ ایں لغت دا ہک مصنف ہے تے ترے معاونین
 ہن، ول وی غلطیاں موجود ہن۔ لغت ہک اہجاں حوالہ ہوندے جیندے کنوں
 غلطیاں دی اصلاح مقصود ہوندی ہے پرایں لغت وچ غلطیاں وافر ہن۔

”وڈی سرائیکی لغت“ دے لفظاں کنوں لفظاں دا تلفظ واضح نہیں تھیں۔
 جے اعراب، تلفظ کوں یکسر نظر انداز کیتا گئے۔ ایندے باوجود ہن تیں چھپن آلی ایہ
 سب توں وڈی لغت نظر دی ہے جیندے یاں غلطیاں اگلے چھاپے وچ دور کیتیاں وچ
 لکھین۔

(14) شوکت اللغات 2010ء (شوکت مغل)

(”شوکت اللغات“ دے مرتب پروفیسر شوکت مغل دا تعلق ملتان نال ہے۔
 انہاں لغات نویسی اچ ہوں کم کیجے۔ انہاں دیاں کتو یاں کتاباں وی لغت نویسی دے
 کھاتے وچ آندیان دس:

ترے جلدوں (پندرہاں ہزار)	سرائیکی اکھاڻ	1
ڈو جلدوں (نحوں ہزار)	سرائیکی محاورے	2
ہک جلد (2600 توں ودھ)	سرائیکی مصادر	3
	ترجمہ لغت اوبرائن	4
	ترجمہ لغت ڈاکٹر انڈریو جیوکس	5
	قدیم اُردو کی لغت اور سرائیکی زبان	6
	قدیم سرائیکی اُردو لغت	7

ایہ ساریاں کتاباں ابجدی ترتیب نال مرتب کیتیاں گھنیں۔ ایہ سارا کم وی

لغت نویسی ایچ آندے۔

شوکت مغل سرائیکی زبان دے مہاندرے دانشور سچاک نقاد اُچیرے محقق
اعلا مرتب تے چگیرے لکھاری ہن۔ انہاں دیاں تریہ (30) توں ودھ کتاباں
سرائیکی لسانیات اُتے ہن۔

انہانڈی اُردو سرائیکی لغت تقریباً 55 ہزار اُردو لفظاں ترکیباں محاوریاں
تے اکھاڻاں دے متبادل سرائیکی لفظاں محاوریاں وغیرہ دی ہے۔ ایس توں پہلے
لغات دشا دیہ (اُردو سرائیکی) 1979ء ایچ چھپ کے سامھٹے آئی ہئی پر اوہ لغت
نہن مارکیٹ ایچ نہ پئی ملدی ہئی۔ ایہ لغت لپٹے وکھرپ دے لحاظ نال اہنی مشا
آپ ہے۔

ایس لغت کوں سرائیکی ادبی بورڈ (رجسٹرڈ) ملتان نے چھاپے چاڑھے۔
لغت دے موہر وچ مہاندرے دانشور لکھاری تے نقاد ڈاکٹر طاہر تونسوی دا لکھیاں
”پہلا صفحہ“ ہے جیدے وچ مرتب و مؤلف شوکت مغل دے ایس لسانی کم دی تعریف
کیتی گئی ہے۔ ”پہلا صفحہ“ دے بعد مرتب دے موہری اکھر بعنوان ”نہاں خانہ دل

ہے "موجودہ من۔ موہری اکھر وچ مرتب نے لکھے جو ایہ لغت ویلے دی لوڑ ہی۔ میڈیادے لوک ایں کنوں فیدہ چھسن، اُتے ایوں مرتب کرن وچ پنج سال لگ بھین۔ ایہ لغت تیار کرن ویلے علمی اُردو لغت (جامع) مرتب وارث سرہندی کون سامھنے رکھیا گئے۔ مرتب لکھدن:

میں نے اس لغت میں زیادہ تر اُردو الفاظ و تراکیب کے سرائیکی متبادل درج کئے ہیں۔ بعض مقامات پر جہاں متبادل الفاظ و تراکیب کی تفہیم قارئین کی وقت کا احساس ہوا وہاں میں نے اس کے وضاحتی معنی بھی ساتھ لکھ دیئے ہیں اور کہیں کہیں بریکٹ میں مزید وضاحت کا بھی اضافہ کر دیا ہے۔"

لغت دیاں خصوصیات:

- 1: ایہ لغت اُردو لفظاں دے متبادل سرائیکی الفاظ کون پیش کریندی ہے۔
- 2: اُردو لفظاں تے ترکیباں دی گرامر دے لحاظ لکھن اسیٹ اصل لغت والی ہے تے متبادل لفظ مرتب دے آپٹے۔
- 3: اُردو لفظ قواعد دے مطابق جیویں ہن سرائیکی متبادل بھی انہاں دے مطابق ڈتے بھین۔
- 4: اُردو تے سرائیکی دے مشترک لفظاں کون شامل نہیں کیا گیا۔
- 5: فعل دی لازم و متعدی صورتاں وچوں کھیں ہک صورت کون شامل کیا گئے۔
- 6: اُردو دے عام استعمال آلے لفظاں کون لغت اچ شامل کیا گئے اُتے انہاں دے ای متبادل لفظ ڈتے بھین۔
- 7: اُردو وچ مستعمل عام انگریزی لفظ وی شامل نہیں کیتے گئے۔
- 8: اُردو دیاں بہوں ساریاں کہاوتاں تے بھاری لفظاں کون وی شامل نہیں کیا گیا۔

- 9: عربی زبان دے نقل لفظاں تے ترکیباں کوں وی شامل نہیں کیا گیا۔
- 10: اُردو لفظاں دے مبادل عام طور تے اُدھے لفظ ڈتے، گھمکن جہڑے سرائیکی وچ عام استعمال اِچ دهن آتے نوں لفظ گھرن کُنوں گریز کیا گئے۔
- 11: بعض جاہیں تے قیس فریدی تے اسلم انصاری دیاں تجویز کیتیاں اصطلاحواں وی ورتیاں گھمکن۔
- 12: مرتب نے لغت اِچ مستعمل علامات وی لکھ ڈتیاں دهن تاں جو کجھن اِچ آسانی تھیوے۔

زیر ترتیب لغتاں:

- 1- سرائیکی اُردو لغت (سراج الدین سانول) ایہ لغت 2008ء اِچ مکمل طور تے تیار تھی گئی، ہئی جہڑی ہک لکھ کنوں ودھ لفظاں تے مشتمل ہے ایندیاں ترے جلد اں دهن۔ کمپوزنگ دے سارے مرحلے طے تھی چکین پر 2009ء اِچ مرتب دے فوت تھیوٹ دے بعد ایہ لغت چھاپے دے مرحلیاں توں نہیں گزر سکی۔ سراج الدین سانول نے اہٹی ساری حیاتی ایں لغت دی تیاری اِچ لاتی ہئی پر ادھ آپٹے جیندیں ایکوں چھپیا ہو یا نہ ڈیکھ سکے۔ سراج الدین سانول دا تعلق رحیم یار خان نال ہے۔
- 2- سرائیکی لغت (اکبر مخمور مغل) مرتب دا تعلق دیرہ غازی خان نال ہے۔ ادھ تقریباً ویہ (20) سال کنوں لغت دی تیاری توں گزر دے پھمکن۔ انہاں دی لغت اِچ دی ہک لکھ دے نیڑے لفظ ہوسن کجھ سال پہلے ایں لغت دی کمپوزنگ شروع تھی گئی، ہئی پر ادھ مکمل نہ تھی سکی۔ دهن ایں لغت دا کئی آتہ پتہ کوئیں۔

3- سرائیکی اکھری تک (انیس شاہ جیلانی) انیس شاہ پنجاب دے آخری ہن تے سندھ دے نیڑے تحصیل صادق آباد دے نال سنجر پور محمد آباد دے وںسنیک ہن۔ مہان سرائیکی دانشور ہن انہاں کول سرائیکی فرہنگ دے کئی ہزار لفظ موجود ہن جہڑا انہاں دے کئی رجسٹراں اُتے درگھے ہوئے۔ ایہ لغت ہک عرصے کنوں زیر ترتیب ہے۔

4- ربيع اللغات (شاعلی صدیقی) شاعلی ظاہر پیر دے نیڑے دے وںسنیک ہن۔ انہاں دی وفات 1995ء دے نیڑے تھی۔ شاعلی صدیقی شاعر ہن انہاں دا ہک مجموعہ کلام وڈی تقطیع تے چھپ چکے۔ انہاں دی اہلی حیاتی ایچ لغت دی تیاری دا کم شروع کیتا ہا۔ میں اوہ مسودہ دیکھے پراہ چھاپے نہیں جڑھ سکیا۔

5- شوکت اللغات (سرائیکی اُردو..... شوکت مغل)۔ پروفیسر شوکت مغل دی ہک جامع سرائیکی اُردو لغت دا اعلان کیتا ہوئے۔ انہاں دی لغت دی تیاری وچ ہے۔ ڈیکھو کڈانہ چھپ کراہیں سامھنے آندی ہے۔

6- اصطلاحات پیشہ وران (سرائیکی اُردو)۔ پروفیسر شوکت مغل لغت دی طرز اُتے پیشہ وران دیاں اصطلاحواں مرتب کرن تے چھاپن دا اعلان کیتا ہوئے۔ ایہ فرہنگ وی حالی تیں چھپ کے سامھنے نہیں آئی۔

غیر مطبوعہ لغات

کتاب دران نسل نہ بود
کا نہ چھی اُردو

لغت کیفی جام پوری: معانی

(ایہ لغت 245 صفحاں دی ہے۔ جہڑی ہک رجسٹروچ موجود ہے۔ ایہ رجسٹر ایک ویلے بہاء الدین زکریا یونیورسٹی دے سرائیکی شعبے دے چیئرمین کول موجود ہے۔)